

DOI: [https://doi.org/10.18371/fp.2\(34\).2019.178494](https://doi.org/10.18371/fp.2(34).2019.178494)

УДК 27-42: 330

ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ ХРИСТІЯНСТВА У СТРУКТУРІ ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

МАЙСТРЕНКО Світлана Віталіївна

к.філол.н., доцент кафедри права і соціально-гуманітарних дисциплін

Черкаського інституту

ДВНЗ «Університет банківської справи»

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1181-3501>

e-mail: oliviton@bigmir.net

Анотація. *В статті досліджується місце та роль християнських моральних цінностей у процесі формування культури економічних взаємовідносин. Обґрунтовано взаємозв'язок економічних та релігійних категорій, окреслено ключові етичні релігійні принципи, що сприяють формуванню певного економічного типу суспільства та виступають у ролі морального регулятора економічної діяльності.*

Ключові слова: *християнські моральні цінності, культура економічних відносин, основи ефективного управління.*

Постановка проблеми. Становлення ринкової економіки сприяє утвердженню прагматизму як основоположного принципу, що є визначальним у сфері економічної діяльності, проте поступово поширюється й на інші сфери людської діяльності. Доволі помітним явищем для українського суспільства сьогодні є поглиблення кризи духовності, посилення пріоритету економічних цінностей над етичними, що призводить до руйнації ціннісних засад людського співіснування, порушує філософсько-культуроло-

Аннотация. *В статье исследуется место и роль христианских моральных ценностей в процессе формирования культуры экономических взаимоотношений. Обосновано взаимосвязь экономических и религиозных категорий, обозначены ключевые этические религиозные принципы, способствующие формированию определенного экономического типа общества и выступающие в роли нравственного регулятора экономической деятельности.*

Ключевые слова: *христианские моральные ценности, культура экономических отношений, основы эффективного управления.*

гічну проблему антроповимірності економічної діяльності. «Економізм нашої історичної епохи і є порушенням історичного ієрархізму людського суспільства, втратою духовного центру» [1, с.18].

Тому питання ефективного здійснення господарської діяльності, раціонального способу людського існування, збереження життя висувують на перший план необхідність трансформації вимірів світоглядно-духовних, етико-правових нормативно-ціннісних систем, зміни ментальності, системи

ідеалів та певних поведінкових стереотипів. У зв'язку з цим важливим є обґрунтування взаємозв'язку економічних та релігійних цінностей, окреслення ключових етичних релігійних принципів, що сприяють формуванню певного економічного типу суспільства, а відтак особливо в період, коли сучасна Україна перебуває на шляху соціально-економічного поступу, пошуку духовного відродження та самоідентичності, ідеологічного становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження релігії та її впливу на життєдіяльність окремої особи чи суспільства завжди здійснювалося в межах філософського пізнання. Перші спроби осмислення філософських засад господарювання належать Платону, Аристотелю, Ксенофону. Згодом видатний філософ-теолог Середньовіччя Тома Аквінський, пропагуючи активний підхід до земних дій, трактував діяльність кожної людини як релігійний борг.

Детальний аналіз механізму впливу релігійних мотивацій особистості на її економічну поведінку, зокрема формування економічних взаємин під впливом протестантизму при становленні капіталістичної системи господарства висвітлено в дослідженні М.Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму». Спробою знайти взаємозв'язок між стрімким економічним розвитком Японії та її релігією є дослідження Р. Белла, в якому автор зазначає про наявність певних елементів протестантської етики в релігійно-етичній системі японських самураїв, що, на його думку, і сприяло становленню капіталізму в Японії.

Православні засади, що мають визначальний вплив на господарську діяльність, проаналізовано у працях Василя Великого, Іоанна Златоуста, Нила Сорського, Йосипа Волоцького, митрополита Володимира (Богоявленського). Філософ, теолог С. Булгаков розробив теорію філософії господарства з елементами православної релігійності, зазначивши, що філософія господарства претендує на роль методології у науці про господарювання, оскільки визначає сутнісні основи виникнення та існування предметів, явищ та дій. Аналізуючи потенційні можливості впливу моральних норм православної релігії на культуру економічних взаємин, дослідник здійснює спробу узгодити поняття самовідданої наполегливої праці та підприємництва, тому як перше з яких завжди трактувалося як благородне діяння, угодне Богові, а інше мало суспільний осуд. С. Булгаков зауважує, що «схема «первинного накопичення» господарської енергії через аскетичну працю однаково застосовна до всіх областей християнського світу і на сході, і на заході» [7, с.352]. Це дає можливість виокремити загальне в християнському підході до економічної та господарської діяльності людини.

Етичну та гуманістичну суть християнських ціннісних настанов висвітлено у працях М. Бердяєва, С. Франка, П. Флоренського. Серед сучасних дослідників окремі аспекти щодо впливу релігії на економічну діяльність висвітлено в статтях П. Шихирєва, С. Свистунова, І. Скоромович, О. Марченка, О. Тимошенко. Проте невирішеними залишається ряд проблемних питань щодо становлення певного економіч-

ного типу суспільства, який формується під впливом історичного досвіду, традицій, національної ментальності, релігійних етичних принципів.

Метою статті є дослідження місця ролі християнських моральних цінностей у процесі формування культури економічних взаємовідносин, обґрунтування взаємозв'язку економічних та релігійних категорій, визначення ключових етичних релігійних принципів, що сприяють формуванню певного економічного типу суспільства та виступають у ролі морального регулятора економічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Духовні потреби, як і духовна культура в цілому, є наслідком трудової, творчої діяльності людей, результатом розвитку виробничих сил й відповідних соціально-економічних умов життя народу. В первісному суспільстві низький рівень економічного розвитку сприяє формуванню хибного уявлення про природу, про саму людину. В процесі накопичення знань, які забезпечують успіх трудової, практичної діяльності, починає формуватися художнє освоєння дійсності, яке тісно пов'язане з релігією. Прикладом взаємозв'язку первісної релігії та економічного життя суспільства є землеробські культури: поклоніння двійникам тих складових природних явищ, що впливають на підвищення врожайності; ушановування землеробських духів.

Неправильний підхід до визначення місця й ролі релігії в історії первісного суспільства породжує іншу крайність: уявлення про генетичну незалежність трудової діяльності та релігії. Подібно до того, як хибно було б стверджувати, що в реальній історії людства

практична діяльність, праця передували осмисленню доцільності дій чи, що мислення сформувалося раніше, ніж мова, не можна вважати, що трудова діяльність, яка виникла сама по собі, як нагальна потреба, не супроводжувалась релігійними уявленнями. В даному випадку мова йде про синкретичність, дифузність даних явищ, нерозчленовану первісну єдність та взаємопроникнення художньо-образного пізнання світу через трудову діяльність та його релігійне тлумачення. Релігія неможлива без об'єктивації релігійних уявлень, проте безсумнівним залишається той факт, що релігійна свідомість могла розвиватися й закріпитися на тому духовному ґрунті, який йому надавало художньо-образне осмислення матеріального світу первісною людиною.

На різних історичних етапах релігійна свідомість змінювала свої форми, видозмінюючи при цьому культуру практику, церковну організацію, їх роль та місце в суспільному житті. Суспільство саме породжує релігію, вона є «загальною теорією цього світу..., його логіка в популярній формі, його моральна санкція, його всезагальна основа для втіхи та виправдання»[5, с.384-385]. Відомий схоласт Тома Аквінський, подаючи визначення істини, зазначав, що вона єдина з божественним духом і тому внаслідок цього вона стає єдиною з людським духом. Це твердження не втратило свого значення й в наш час. Релігія спрямовує помисли віруючих в русло релігійно-морального самовдосконалення, що сприяє духовному становленню суспільства в цілому.

Релігія, на думку вченого Е. Дюркгейма, є соціальним явищем, тотожним допоняття суспільної свідомості, оскільки релігійні вірування є колективними й відображають суспільні уявлення, ціннісні орієнтації, обов'язкові для всіх членів суспільства, і саме вони визначають діяльність окремо взятого індивіда. Тому змістрелігійного світогляду — не божественний, а людський, суспільний, незважаючи на його уявність, абстрактність.

Форми суспільної свідомості здатні впливати на економічний базис. Цей зв'язок є безперечним, підтверджується досвідом світових релігій: економічно успішними є ті країни та спільноти, в яких економічна діяльність здійснюється на морально-правових засадах, сформованих на базі релігійних постулатів та цінностей, що у свою чергу сприяє становленню трудової етики. В кожному суспільстві, у структурі кожної світової релігії існує своєрідна, неповторна та специфічна атмосфера духовного життя. Ця система функціонує як у вигляді теоретичних розбудов теологів, в настроях віруючих, в культових діях, так і в сфері повсякденного життя, зокрема, трудової діяльності особи у формі трудової етики, що здатна впливати на результативність господарської діяльності.

В історії відомо немало прикладів етико-релігійного пояснення феноменів економічного успіху. Особливості релігійних традицій, національні ментальність та традиції Сходу і Заходу мають свої основоположні засади: для Заходу — протестантська модель та підходи до розуміння праці, економічної діяльності, власності; для України — історично сформоване православне

розуміння господарсько-економічної діяльності. Нині маємо ідеологічні протиріччя між цими двома господарськими орієнтаціями: «ліберально-протестантська модель, котра часом не враховує національного менталітету, історичного досвіду і традицій, прагне витіснити модель традиціоналістсько-православну. При цьому запровадження першої моделі в Україні має на меті формування (в перспективі) економічної свідомості на основі норм і цінностей протестантської етики, що зумовлено уявленнями останньої про нездатність православ'я вирішувати ринкові завдання, оскільки воно виходить із принципів, котрі не стимулюють індивідуалізму та прагнення до багатства» [6, с.197].

Проте не слід забувати, що домінуючу роль в економічній діяльності відіграє поняття власності. Саме власність є каталізатором різних форм господарювання та підприємництва, формує економічну свідомість та мислення, господарське ставлення до засобів праці, надає свободу та самостійність у прийнятті рішень. «Приватна власність на землю є більш одухотворене ставлення до землі, ніж націоналізація і соціалізація землі. Приватна власність на землю робить можливою любов до землі, до поля і лісу, ось до цього дерева, біля якого сиділи діди і прадіди, до хати, до спогадів і переказів, пов'язаних із цією землею і її колишніми власниками, вона підтримує зв'язок поколінь. Націоналізація і соціалізація землі викликає виключно споживацьке корисливе ставлення до землі, грубо матеріалістичне, позбавлене будь-якої душевної теплоти, вона робить неможливим інтимний зв'язок

з минулим, з предками, уб'є легенди і спогади. Це стосується й ставлення до будь-якої господарської справи. Більш одухотворене і особистісне ставлення до господарської діяльності передбачає приватну власність, стабільну перспективу»[2, с.304].

Таким чином приватна власність стимулює розвиток господарської діяльності і є гарантією економічної стабільності, що в свою чергу запобігає соціальним і політичним потрясінням. Власник зацікавлений у стабільності суспільства, а тому дбає про його розбудову і дотримання прав та свобод інших громадян. Право на власність, свобода у прийнятті рішень, вільний індивідуалізм стали поштовхом для економічного розвитку західної цивілізації, оскільки усвідомлене розуміння своєї автономності, можливість скористатися своїми правами і свободами сприяє активізації діяльності людини у сфері економічної діяльності.

Приватна власність як атрибутивна якість та важлива економічна риса, що впливає на формування сутнісних переконань людини, водночас «... по своїй природі, є начало духовне, а не матеріальне... Зв'язок особи з власністю одухотворює його ставлення до матеріальної природи. Початок власності пов'язаний із безсмертям особи, з правами його над матеріальною природою і після його смерті» [2, с.304]. Особливе місце у розумінні питання власності відіграє знання про роль і значення релігійних чинників, що є духовною основою сформованих у суспільстві традиційних цінностей, які визначають світоглядні засади особистості.

Так протестантська етика пропагує розуміння виконання свого обов'язку перед Богом у рамках професійної діяльності, що є основною метою морального життя віруючої людини та визначає її місце у житті, стаючи «покликанням». Трудова етика протестантизму закликає до того, щоб « у професійній діяльності людини послідовно втілювались аскетичні чесноти і випробовувалась її обраність; остання ж проявляє себе в сумлінності, свідченням якої, в свою чергу, виступає ретельне й методичне виконання своїх професійних обов'язків. Не сама праця як така, а лише раціональна праця в рамках своєї професії бажана Богові» [6, с.200].

Поняття праця і бізнес, які в католицькому розумінні означають не тільки діяльність, яка приносить матеріальний прибуток, але й сприяє творчій самореалізації особи, у системі православних духовних цінностей розглядається як форма християнської слухняності заради спасіння душі, виступає як обов'язок, виконання якого є необхідною умовою дотримання Божих заповідей. Праця як активне освоєння та оволодіння світом постає сутнісним призначенням людини, що визначається місцем людини у суспільстві, у тому званні, в якому вона поставлена Богом, і повинна нести свій хрест як виконання заповідей Божих «володіти землею» та «панувати» над живим світом.

Православ'я, яке для українського суспільства є визначником традиційних етичних цінностей, значно дистанційованіше від пояснення господарсько-економічних питань, ніж протестантизм чи католицизм. Чужими є для

нього поняття, пов'язані з професійною реалізацією людини, які в протестантизмі трактуються як любов до Бога і ближнього, та професійні успіхи, за які людина отримує винагороду в іншому світі, та які є безпосереднім виявом Божественної волі, у католицизмі [6].

В цілому християнство возвеличує працю, адже людина є творінням Божим і водночас господарем світу, який дарований їй Богом. Необхідність щоденно дбати про «хліб насущний» є її правом і обов'язком, що відповідає задумові Божому. Проте неоднозначно оцінювалася упродовж століть серед християн підприємницька діяльність. Зокрема, християнство негативно ставилося до бізнесу, бо не вважало людей власниками того, що подаровано Богом. З іншого боку, людина змушена щоденно турбуватися про задоволення власних потреб, і повсякденна праця розглядається як «послух Божий», як вияв смирення, покірливості, самоприниження та страждальності. Звідси трактування християнської етики як етики обов'язку, слухняності і шанобливого ставлення до праці, тому і економічна діяльність розглядається християнами як частина Божого промыслу, виконання заповідей: працюйте й дбайте один про одного [8, с. 67]. Право на працю обґрунтовується як достатня умова для життя. Трудова діяльність розглядається як наука чесно і сумлінно примножувати земні скарби, власними силами забезпечувати достаток, подавати милостиню і допомагати тим, хто потребує такої допомоги. Таким чином, на думку С.Булгакова, «християнство звільнило й реабілітувало будь-яку працю, особ-

ливо господарську, і воно вклало в неї душу. В ньому народилась нова господарська людина, з новою мотивацією праці» [6, с.234].

Християнство не заперечує господарську діяльність, навпаки, воно наповнює її мораллю, надає духовного сенсу, підпорядковує вищим цілям, перетворюючи на релігійне служіння. Праця у тісному єднанні з природою дозволяє кожній особі відчути свою належність до всесвіту. Сучасні релігійно-філософські доктрини пропагують тенденцію наближення Бога до людини через вияв, розкриття глибин її душі, й людина в такому ракурсі розглядається як співучасник творення світу. Тому заохочується активна діяльність, а етика пасивності та покірливості поступається місцем етиці самореалізації, творчості та дієвості.

Відповідно людина, що створена за образом і подобою Божою, повинна відповідально й мудро ставитися до всього оточуючого, дбати про його збереження та приріст. Економічна діяльність у цьому сенсі виступає нічим іншим як примноженням матеріальних благ, тобто результатом виконання настанов Божих. Проте прибуток, гроші не мають стати для християнина головною метою життя, особливо ті, що здобуті нечесними методами. Церква осуджує неправдиво придбане багатство, нерозумне його використання, поклоніння йому більше, ніж Богу. Серед настанов щодо етичних норм в організації праці є слова Мойсея: «Стій за народ перед Богом, і принось справи до Бога» [Вих.18:19-22].

Важливим для християнина є внутрішні переконання та устремління

особи, адже всі свої дії вона має зв'язати з Божими настановами. У повсякденному житті людина має прагнути постійного духовного вдосконалення, відповідальності за свої вчинки перед Богом, активної творчої праці. Таким чином християнські етичні норми є соціально орієнтованими, мають гуманістичну спрямованість, є привабливими для більшості віруючих, адже вони визнають, що багатство та влада не є поганими, проте небезпечним є нестримне прагнення до них [8, с. 24], успішна діяльність в усіх сферах людської життєдіяльності, у тому числі й праця в рамках своєї професії є шляхом до досягнення Божої благодаті.

Відповідно до християнського віровчення уся зовнішня діяльність людини визначається її внутрішнім, духовним, тим, що йде від серця. Це вибудовує ціннісну систему вимірів світоглядно-духовних, етико-правових, нормативно-оціночних. В основі загальнохристиянської моралі стала система ідеалів, цінностей та переживань у просторі «добро - зло». Основою християнської моралі є заповіді загальнолюдської любові та благодійності, які визначають любов віруючого до Бога, духовний аспект будь-якої діяльності, в т.ч. і економічної: відсутність користолюбства та щедрість, шанобливе ставлення до оточуючих, щире та правдиве до ближнього, не зазіхання на чужу власність. Нагірна проповідь Ісуса Христа містить низку важливих моральних настанов: наголошення на внутрішніх духовних вимірах поведінки, скасування помсти, визнання людини як найвищої цінності, яка є гідною перед Богом, всеохоплююча любов, яка є виявом щирого

Боговшанування. «Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви.» [Мт. 7-12] – таким є християнський моральний закон, що виступає оціночним критерієм діяльності людини.

Християнство не передбачає колективної відповідальності перед Богом, це, перш за все, відповідальність індивідуальна. У сфері економічної діяльності особа виходить з пріоритетного значення своїх індивідуальних інтересів стосовно загальних, проте одним зі шляхів подолання визначальної ролі індивідуально-егоїстичних спрямувань сучасної людини стає система духовних релігійно-моральних норм, що протистоять утилітарно-прагматичним цінностям. Відповідно до загальнохристиянських моральних норм взаємовідносини в економічній сфері повинні базуватися на щирому ставленні до конкурентів, оскільки саме в них утілений образ Божий. Успіхи конкурентів слід розглядати як власні упущені можливості, як випробування на стійкість спокуси. Тому саме ці принципи християнської етики - братерська любов, толерантність повинні стати базовою основою економічних взаємовідносин.

До інших принципів щодо раціонального ведення господарства, торгівлі, здійснення фінансових операцій належить ряд норм іудео-християнської моралі, що регулюють відносини сторін під час здійснення торговельних операцій: «Не будете чинити кривди в суді, у мірі, у вазі та в мірі рідини. Вага вірна, тягарці вірні, ефа вірна, гін вірний буде у вас» [Лев. 19;35-36]; «А коли продасте що своєму ближньому, або купите з руки свого ближнього, не

обманюйте один одного» [Лев. 25;14]. Злочини у економічній сфері суворо засуджуються християнським вченням, натомість звучать заклики до покаяння та благодіяння: «Хто крав – нехай більше не краде, а краще нехай працює та робить руками своїми користе, щоб було з чого подавати нужденному» [Еф. 4;28]. Християнські настанови «Не кради», «Не жадай дому ближнього свого...» стосуються всіх учасників економічного процесу. Стверджується, що будь-яка форма власності (державна, колективна чи приватна) є священною для християнина.

Серед правил ведення ринку – нестрога прибутковість ринкового обігу, що полягає у відмові від жорсткого торгу з обов'язковим отриманням прибутку за умови дотримання чесної та взаємовигідної угоди. Таке загальноновизнане правило ведення бізнесової діяльності відображає загальнохристиянську етичну норму: «Прибуток понад усе, проте гідність понад прибуток». Тому перевага повинна надаватися прибутку, який отримано в результаті праведно здійсненої, взаємовигідної діяльності. Лише чесна і справедлива праця сприяє створенню добробуту та його примноженню, творчій самореалізації [Ер. 5:28;8;10;15]. Такі правила чесної торгівлі як безвідсоткова позика для євреїв [Вих.22:24] зміцнювали етнічну єдність, сприяли побудові економічних відносин на засадах рівності, братерства та толерантності. Таким чином, маємо зафіксований у релігійних настановах певний

тип господарювання, який ґрунтується на понятті обов'язку, особистій відповідальності за свої вчинки абсолютно у всіх сферах життєдіяльності особи, шануванні праці, яка надає матеріальну основу людській діяльності («Трудящому хліборобові належить першому покуштувати з плоду» [2 Тим.2,6], дотриманні релігійних етичних норм в економічній сфері.

Отже, християнська етика не заперечує господарську діяльність, проте вона активно виступає проти моральної безконтрольності економіки, поневолення духовного господарсько-економічними проблемами. Для неї важливим є не мінливе й тимчасове зовнішнє, а внутрішнє, вічне, що передбачає найвищу творчість – творчість самого себе у співпраці з Богом [6]. Визначаючи певні трудові та господарсько-підприємницькі традиції, християнство формує певний тип господарської свідомості, своєрідний соціально-економічний світогляд, що містить свою систему ідеалів та ціннісних норм. Поширення моральних норм християнства у сфері економічних відносин сприяє формуванню нової культури економічних взаємовідносин, розв'язанню проблем бездуховності в суспільстві, вимагає поєднання зусиль усіх віруючих та невіруючих задля створення здорового духовного клімату, побудови гідного людини життя. Лише особисте усвідомлення релігійних нормативно-етичних засад поєднанні з ціннісними орієнтирами та настановами суспільства здатне створити ідеальне у структурі буття.

Список використаної літератури

1. Бердяев Н. А. Новое средневековье. Москва: Феникс; ХДС-Пресс, 1991. 82 с.
2. Бердяев Н.А. Философия неравенства. Письма к недругам по социальной философии. Русская философия собственности (XVII-XX вв.). Санкт-Петербург.: Ганза, 1993. 512 с.
3. Біблія або книги святого письма Старого й Нового Заповіту: із мови давньогрецької й грецької на українську дослівно наново перекладена / Переклад проф. Івана Огієнка.- К.: Українське Біблійне Товариство, 2002.
4. Булгаков С.Н. Православие. Харьков: Фолио, 2001. 471 с.
5. Маркс К. До критики гегелівської філософії права. Вступ. Твори. Т.1. С.384-385.
6. Марченко О. Релігійні цінності та господарсько-економічні реалії: особливості взаємозв'язку. Моральний вимір економіки: соціальна відповідальність бізнесу та економічна ефективність: монографія. Київ: УБС НБУ, 2009. 255 с.
7. Нечипорук Л.І. Формування ноосферної свідомості особистості як основи соціоприродної стабільності суспільства. Наукові записки РДГУ: збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 40. С.21-24.
8. Чьюнинг Р., Еби Д., Роелс Ш. Бизнессквозь призму веры. Москва, 1993. 105 с.